

نقش موک ها بر ماندگاری یادگیرنده، در محیط یادگیری الکترونیکی

زینب یوسفی نوجوگامبری^۱، مهدی محمودی^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش، دانشگاه پیام نور واحد تهران جنوب
^۲ دکتری تخصصی برنامه ریزی آموزش از راه دور، استادیار دانشگاه پیام نور (نویسنده مسئول)

mahmodi۸۶@gmail.com

چکیده

این مقاله با هدف بررسی نقش موک ها بر ماندگاری یادگیرنده، در محیط یادگیری الکترونیکی صورت گرفته است. موکها دوره های مبتنی بر وب هستند که از تأثیر فراوانی بر برنامه درسی آموزش عالی برخوردارند. موک نه تنها به عنوان یک ابزار آموزشی آنلاین توانسته است به جایگاه ارزشمندی در دنیای آموزش و یادگیری برسد بلکه به عنوان یک موج فکری نیز شناخته شده است که توجه بسیاری از نویسندگان و پژوهشگران را به خود جلب کرده است به کارگیری روش های آموزشی فعال، سبب مشارکت بیشتر دانشجویان در موضوعات آموزشی شده و زمینه را برای افزایش یادگیری و ماندگاری بهتر اطلاعات فراهم می کند. در واقع فناوری موک به صورت بالقوه میتواند، بستر مفیدی برای آموزش و یادگیری درون خطی با تعداد بسیار زیادی از فراگیران و با هزینه های پایین فراهم آورد. موک مشکل محدودیت بودجه دانشگاه ها، مؤسسات و مشکل فراگیران از نظر هزینه مالی را با کاهش هزینه دوره های آموزشی حل می کند. دانشجویان معتقد بودند که یادگیرنده در محیط های یادگیری الکترونیکی فعال تر است و این محیط را دارای فرصتهای زیادی برای کسب دانش و محیط مناسبی در دادن آزادی عمل به فراگیر در انتخاب زمان و مکان آموزش و برعهده گرفتن مسئولیت یادگیری خود فرض می کردند و لینک های موجود در یادگیری الکترونیکی را به عنوان عاملی در افزایش انگیزه خود برای یادگیری مطرح کرده اند. نظام های آموزشی مبتنی بر فناوری اطلاعات به طور عام و آموزش از راه دور به طور خاص به عنوان یکی از شیوه های نوین آموزشی با تلفیق فناوریهای نوین ارتباطی و آموزش از یک طرف و همچنین پاسخگویی مناسب به افزایش تقاضا برای آموزش عالی و ضرورت یادگیریهای مادام العمر بدون محدودیت زمانی و مکانی و ... از طریق دیگر تحولی شگرف در آموزش عالی ایجاد کرده است، به گونه ای که امروزه اغلب دانشگاه های از دور دنیا می توانند به راحتی خدمات آموزشی خود را به دانشجویان خود در سراسر کشور متبوع و حتی در تمام نقاط جهان ارائه کنند. در این زمینه آموزش از راه دور به عنوان یک عامل ارتباطی از دور تلقی شده که فرصتهای یادگیری برای هر کس و در هر کجا و در هر زمان را مهیا می کند. موک پدیده جدیدی در عرصه آموزش است و می تواند فرصتها و شبکه های جدید و سودمندی را ایجاد کند و جانشین تکنولوژی های گذشته گردد.

واژه های کلیدی: موک، ماندگاری یادگیرنده، یادگیری الکترونیکی، فناوریهای نوین

مقدمه

نیروی انسانی کارآمد، ارزشمندترین منبع هر سازمانی به حساب می آید و قسمت اعظم سرمایه گذاریها، معطوف به نیروی انسانی گردیده است. آموزش مهمترین ابزاری است که مورد استفاده قرار میگیرد. تأثیری که پیشرفت فناوری بر حوزه آموزش داشته، در قالب آموزش الکترونیک بروز کرده است. آموزش الکترونیکی به عنوان یک پارادایم جدید در آموزش مدرن، مجموعه فعالیتهای آموزشی است که با استفاده از رسانه های الکترونیکی، فناوریهای آموزشی و فناوری اطلاعات و ارتباطات در آموزش صورت میگیرد و جزء محیط های شاخص یادگیری در عصر اطلاعات محسوب میشود. [۱]

یادگیری الکترونیکی به دلایلی نظیر ایجاد زمینه برای تعاملات گسترده، کاربرد آسان از سوی دانشجویان و استادان، کاهش هزینه، یادگیرنده محور بودن و افزایش پیشرفت تحصیلی دانشجویان، تغییر مسیر آموزش از یاد دادن به یاد گرفتن، ایجاد تعادل بین متقاضیان دانشگاه و ظرفیت دانشگاههای در حال کسب شهرت است. [۲]

یکی از راههای افزایش رضایت از نظام یادگیری الکترونیکی، بهبود کیفیت خدمات است. [۳]. با توجه به افزایش رقابت در آموزش عالی، بهبود کیفیت و استفاده از تکنولوژیهای جدید، عامل مؤثر در ترویج شهرت دانشگاهها میباشد [۴]

آموزش الکترونیکی، فرآیند یادگیری است که با هدف ایجاد یک محیط یادگیری تعاملی مبتنی بر رایانه و اینترنت شکل گرفته و از طریق آن فراگیران در هر مکان و زمانی میتوانند به منابع دسترسی داشته باشند [۵]

اثربخشی یادگیری الکترونیکی باید اولین مقیاس جهت قضاوت آموزشهای مجازی باشد. آموزشهای مجازی با توجه به نیازهای شخصی فراگیران، بر یادگیری انفرادی تاکید دارد و خود تنظیمی یادگیرنده را عامل مؤثر بر یادگیری وب محور معرفی میکند. [۶]

یادگیری الکترونیکی در حال حاضر به واسطه مهیا نمودن فرصت های آموزشی برای تعداد زیادی از افراد، به عنوان یک نظام انعطاف پذیر توسط آنان ترجیح داده می شود. از سوی دیگر این نظام آموزشی به دلیل مهیا نمودن برنامه های آموزشی برای کارکنانی که قصد به روز نمودن اطلاعات و مهارت هایشان را دارند نیز نقش حیاتی ایفا می نماید، به گونه ای که امروزه شاهد افزایش ثبت نام در موسسات یادگیری الکترونیکی هستیم [۷]

قرن بیستم را عصر تغییرات شتابان در علم و تکنولوژی و OER مینامند. یادگیری از راه دور، منابع آموزشی باز و اخیراً دوره های همگانی OCW برنامه های کامپیوتری آموزشی از جمله این تغییرات MOOC آموزش آزاد درونخطی تکنولوژیکی هستند. [۸]

دوره های همگانی آموزش آزاد درونخطی (موک) یکی از پیشرفت های نوظهوری است که اخیراً در حیطه آموزش الکترونیکی به وقوع پیوسته و کشورهای توسعه یافته در Massive طراحی و اجرای آن کوشیده اند. موک از حروف اول گرفته شده است که از نظر لغوی به معنی Open Online Course دوره های انبوه یا همگانی درونخطی آزاد است [۹]

موکها ریشه در آموزش از راه دور، اقدامات مربوط به یادگیریهای الکترونیکی و جنبش منابع آموزشی آزاد دارند و و برای اولین بار در سال ۲۰۰۸ از طریق دانشگاههای Manitoba و Prince Edward ارائه شده اند. [۱۰]

ورود این پدیده نوظهور به حوزه آموزش عالی به حدی چشمگیر بوده است که ظرف کمتر از یک دهه از عمر آن، تقریباً نیمی از دانشگاه های بین المللی از انواع متنوع آن استقبال میکنند. دوره های موک احتمالاً مهمترین عامل "نوظهور" در زمینه یادگیری الکترونیکی در سالهای گذشته هستند و اخیراً توجه زیادی را به ویژه در دانشگاه های پیشرو به دست آورده و در حال حاضر به عنوان یک فرم بسیار امیدوارکننده آموزش در نظر گرفته میشوند. در حال حاضر دانشگاهها بیشتر و بیشتر برای ارائه دوره های خود در قالب موک برای ارائه به فراگیران با طیف انتخاب گسترده کار میکنند [۱۱]

شناخت محیط های یادگیری الکترونیکی نیازمند داشتن تصویر جامعی از همه ی عناصر و مؤلفه های دخیل در آن است. [۱۲]

فراگیر یکی از مهم ترین عناصر محیط های یادگیری الکترونیکی است. نقش فراگیر در آموزش به نحوی است که برخی او را به عنوان منبع اصلی در برنامه های آموزشی در نظر میگیرند و معتقدند که آموزش باید بر اساس آنچه در مورد او میدانیم، تنظیم شود. [۱۳]

افزایش دانش و سطح آگاهی مخاطبان در باره ی برنامه های یادگیری الکترونیکی موجب افزایش بینش و نگرش آنان و در نتیجه، کاهش مقاومت و ایجاد زمینه ی پذیرش سیستمهای یادگیری الکترونیکی در آنان میشود [۱۴]

موک (mooc)

یکی از فناوریهای جدیدی که بدون تردید از تغییری بزرگ در امر آموزش از راه دور حکایت دارد موکها میباشند. موکها یکی از جدیدترین روشهای ارائه آموزش از راه دور هستند و رشد آنها همچنان ادامه دارد. تاریخچه شکل گیری موک، به مفهوم پردازی نظریه یادگیری ارتباط گرایی و نهضت منابع آموزشی آزاد برمیگردد. موک، پدیده ای نسبتاً جدید است که در چند سال اخیر مورد توجه دانشگاهها و نظامهای آموزش عالی قرار گرفته است. طبق تعریف دیکشنری آکسفورد موک به « دوره ی تحصیلی رایگان ارائه شده از طریق اینترنت به تعداد زیادی از افراد» گفته می شود. [۱۵]

موک به دوره های آموزشی گفته میشود که به صورت برخط و از طریق اینترنت به داوطلبانی از سراسر جهان ارائه میشوند [۱۶]

یکی از فناوریهای جدیدی که بدون تردید از تغییری بزرگ در امر آموزش از راه دور حکایت دارد موکها میباشند. موکها یکی از جدیدترین روشهای ارائه آموزش از راه دور هستند و رشد آنها همچنان ادامه دارد. تاریخچه شکل گیری موک، به مفهوم پردازی نظریه یادگیری ارتباط گرایی و نهضت منابع آموزشی آزاد برمیگردد. موک، پدیدههای نسبتاً جدید است که در چند سال اخیر مورد توجه دانشگاهها و نظامهای آموزش عالی قرار گرفته است.

یادگیری الکترونیکی

یادگیری الکترونیکی به عنوان فناوری نوین آموزشی، یکی از پدیده های دنیای مدرن است که در عصر اطلاعات و در جامعه مبتنی بر دانش پا به عرصه وجود گذاشته است. ویژگی اصلی و اساسی یادگیری الکترونیکی، خاصیت ارتباطی و تعاملی آن است. آنچه در حال حاضر یادگیری الکترونیکی به ما ارائه می کند؛ روش های بهتر برای پردازش و معنا بخشی به اطلاعات و خلق مجدد آنهاست [۱۷]

یادگیری الکترونیکی شیوه نوین در آموزش است که به ارائه و اداره فرصت های یادگیری برای ارتقا دانش و مهارت از طریق اینترنت و شبکه هایی رایانه ای می پردازد. این شیوه آموزش، مفاهیم سنتی مدرس به عنوان منبع اطلاعات، فراگیر به عنوان جاذب اطلاعات مدرس و کلاس درس و کارگاه به عنوان محیط تحصیل را متحول ساخته است. بهره برداری هر چه بیشتر از فناوری اطلاعات و ارتباطات، فرآیند آموزش را به فرآیندی زنده، پویا و جذاب تبدیل می کند، سرعت یادگیری را افزایش می دهد و باعث کاهش هزینه های آموزش های سنتی می گردد.

با توجه به اهمیت طراحی آموزشی اغلب افرادی که در زمینه یادگیری الکترونیکی کار می کنند، فکر می کنند همین که محتوای آموزشی خود را از طریق فناوریها ارائه دادند، به هدف خود به منظور ایجاد یک آموزش اثربخش و برانگیزاننده دست یافته اند، در حالی که آنها بدون در نظر گرفتن طراحی آموزشی و اصول آن به هدف خود دست پیدا نخواهند کرد.

نقش موکها در ماندگاری یادگیرنده

تحول دیگر این که موک ها گونه ای از ارتباط را پدید می آورند که فراگیر می تواند با دیگر فراگیران و معلم به شیوه های گوناگون ارتباط برقرار کند. تجربه فردی نویسنده مقاله درگذراندن برخی از موک ها نشان میدهد که موک ها، با پدید آوردن فضای مجازی گفتگو، فرصتهای قابل ملاحظه ای برای فراگیران پدید میآورند تا با همکلاسی های خود به شیوه های گوناگون

ارتباط برقرار نمایند و بدین ترتیب در کنار کسب دانش، روابط اجتماعی آنها نیز پرورش مییابد. به عبارت دیگر، میتوان گفت موک ها بیش از پرورش نگرش و دانش فراگیران، تواناییهای آنها برای برقراری ارتباطات اجتماعی آنها را نیز بهبود میبخشند. در موک ها بر تعامل فراگیران با یکدیگر و تعامل فراگیر با متن از راه گروههای مطالعاتی خودسازمان برخط، تأکید میشود. در سالهای اخیر دوره های موک مورد استقبال دانشگاههای مطرح جهان بوده است. دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی ایران نیز برای اینکه از این قافله عقب نمانند، در سیاستها و برنامه های اخیر خود بر توسعه پلت فرمهای موک تأکید کرده اند. ازجمله سازمان فنی و حرفه ایی کشور بر ضرورت توجه به دوره های موک در آموزش مهارتی تأکید داشته و از برنامه های این سازمان جهت راه اندازی موکها خبر داده اند، این در حالی است که هنوز در سطح کشور شواهد تجربی و کلی کافی در خصوص راه اندازی این دوره ها وجود نداشته و ضرورت دارد تا قبل از اقدامات عملی در خصوص راه اندازی موکها چارچوب نظری و الزامات آنها مورد بررسی قرار گیرد. ارائه دوره های موک، کمک خواهد کرد تا بر مبنای چهارچوب عملی و نظری مشخص، فرایندهای یادگیری را سازماندهی کرده و بازده های یادگیری را بهبود بخشد و اثربخشی دوره را بالا ببرد. با وجود اینکه درگیری تحصیلی فعال یادگیرندگان در محیط های آموزشی از اهمیتی ویژه برخوردار بوده با این حال ضرورت آن برای یادگیرندگان گوناگون نظام آموزش از راه دور بیش از هر نظام آموزشی دیگری است، چرا که آموزش از راه دور یک نظام آموزشی است که در آن مسؤولیت اساسی یادگیری بر عهده یادگیرندگان است. [۱۸]

یکی از فناوری هایی که به تازگی در امر آموزش و یادگیری به طور کلی و در دوره های نظام آموزش از راه دور به طور اختصاصی مورد استفاده قرار میگیرد موک است. دلیل این انتخاب آن است که در دنیای اینترنت موک به دلیل رایگان بودن و ساختار آموزشی اش که کاملاً منطبق با آموزش واقعی دانشگاهی است یکی از فراگیرترین روشهای یادگیری آنلاین در سه سال اخیر بوده است. پرداختن رسانه ها به موک و ارائه شدن درسهای آن توسط بهترین دانشگاه های دنیا باعث معروفیت موک شده و مقالات بیشماری از جنبه های مختلف به آن پرداخته اند [۱۶]

مطالعات نشان میدهد که هر چه درگیری دانشجو (شناختی، رفتاری و انگیزشی) در فرایند یادگیری بیشتر باشد، مطالب بهتر در ذهن او ثبت میشود. در دوره های یادگیری متداول، درگیرسازی یادگیرندگان در دوره آموزشی محدود بر کلاس درس و استاد است. با این حال دوره های موک تلاش دارد تا بر این محدودیتها چیره شود؛ یعنی آموزش محدود به اجتماع دانشجو و استاد در یک مکان خاص نباشد و همگان بتوانند در سراسر عمر خود به یادگیری و آموختن بپردازند و به جای یک گفتگوی بین چند دانشجو و استاد به «گفت و شنودی بزرگ» روی آورند. هدف «گفت و شنودی بزرگ» با استفاده از کامپیوتر و فناوری ارتباطات، در حقیقت افزودن به دانش عموم مردم است. همگان باید بتوانند در «گفت و شنودی بزرگ» سهیم شوند، مطالبی بیاموزند، بحث کنند و به طور سازمان یافته در ذهن خود جای دهند، زیرا خواندن یا گوش دادن صرف نمیتواند همچون آموزش آمیخته یا بحث و مناظره مطالب را به خوبی در ذهن بنشانند. در حالت ایده ال بخش بزرگی از شرکت کنندگان دوره های موک باید رسانه های دیجیتال را مصرف کنند، تولید کنند و یا به اشتراک بگذارند؛ اما در عمل این اتفاق نمیافتد و اکثریت یادگیرندگان در گوشه ای همانند کمین دار ساکت می مانند و فقط مصرف میکنند. کسانی که فعال هستند هرگز از درصد افراد ثبت نام شده تجاوز نمی کنند [۱۹]

استفاده از تکنولوژی اطلاعات و نیز دیجیتال همراه با نظارت بر آموزش فراگیران در قالب موک سبب شده تا آموزشهای الکترونیکی مؤثر و مفید بوده و پاسخگوی نیازهای فراگیران و علاقمندان باشد. هر روز بر تعداد دانشگاهها و مؤسسات آموزشی که علاقمند به ارائه دوره های آموزشی در قالب موک هستند و نیز ثبتنام کنندگان در این نوع دوره ها افزوده میشود. یکی از مهمترین راهبردهای برنامه های درسی مبتنی بر موکها، برنامه ریزی درسی کارآمد برای موکها در برنامه ریزی است. یادگیری و تدریس باوجود بهترین زیرساختهای فنی و دانشی محقق نمیشود، مگر اینکه برنامه ریزی درسی به صورتی اصولی و کارآمد تدوین و اجرا شود و این برنامه ریزی درسی در فضای مجازی به طور کلی و دوره های آموزشی مبتنی بر موکها به طور خاص نیاز به بازنگری مداوم فرایند برنامه ریزی درسی و دانش افزایی مداوم اساتید و برنامه ریزان درسی دارد. [۲۰]

نقش موک در آموزش و یادگیری الکترونیکی

فناوری اطلاعات و ارتباطات عنصری توانبخش در بسیاری از فرصت های آموزشی به شمار می آید و می تواند یادگیرندگان را به طیف وسیعی از منابع آموزشی هدایت کند. یکی از فناوری های نو در قالب روشی به نام موک (دوره های بر خط آزاد انبوه) است. در واقع فناوری موک به صورت بالقوه می تواند، بستر مفیدی برای آموزش و یادگیری درون خطی با تعداد بسیار زیادی از فراگیران و با هزینه های پایین فراهم آورد. هدف از نگارش این مقاله بررسی نقش موک ها بر ماندگاری یادگیرنده، در محیط یادگیری الکترونیکی می باشد که بدین منظور از روش مطالعات کتابخانه ای، بررسی مقالات و استفاده از اینترنت جهت بررسی موضوع استفاده شد. نتایج این مقاله نشان داد با بررسی روش های مختلف آموزشی و فناوری در تجربیات یادگیری مانند موک، مدرسان می توانند روش های تدریس و شیوه های موثر اثبات شده را توسعه و بسط دهند. موک ها می توانند یک جامعه شبکه ای ایجاد کنند که در آن یادگیرندگان محتوا را به اشتراک بگذارند و خود بسازند و با بازگشت به شبکه یادگیرندگان، ایده های جامعه را گسترش دهند، مهم است که مدرسان، تفکر در مورد اینکه چگونه یادگیرندگان با استفاده از فناوری یاد بگیرند را گسترش می دهند و از فناوری موک برای تسهیل یادگیری و آموزش استفاده کنند. [۲۱]

نتیجه گیری

به طور کلی می توان گفت دوره های همگانی آموزش آزاد درون خطی (موک)، پدیده جدید و در حال گسترش هستند و موجب مباحثات زیادی در بیشتر دانشگاه های جهان در برخورد با این پدیده جدید شده است. در این دوره ها یادگیرندگان می توانند از یادگیری خود راهبر و ارزان و تجربیات یادگیری و منابع گوناگون و غنی استفاده کنند. دوره های موک با توجه به انعطاف پذیری مکان و زمان، عامل جمع شدن دانشمندان و همفکران بسیاری در یک دوره می باشد و در نتیجه عوامل زیادی بر بهره گیری از مدت موک در آموزش عالی کشور مؤثر است و اجرای این دوره ها نیازمند به کارگیری راهکارهای تخصصی و برنامه ریزیهای سیستماتیک می باشد. علاوه بر این لازم به یادآوری است که مشارکت کنندگان در تحقیق حاضر در زمینه عوامل مؤثر بر دوره های موک، پدیده اجرا و کاربست دوره های موک را به صورت مستقل درک نمی کنند و معتقدند که اجرا و کاربست اثربخش این دوره ها در گروه توجه به عوامل درونی و بیواسطه (عامل رایانه ای و ابزارهای ارتباط و گفتگو، عامل طراحی واسط کاربری، اجرا، ارزیابی و سنجش، عامل اطلاع رسانی، پذیرش و مدیریت برنامه و عامل یادگیرنده محوری) و عوامل بیرونی و باواسطه سیاست های آموزش عالی، فرهنگ تکنولوژی است. رویکردهای انعطاف پذیر برای حمایت از یادگیری دانشجویان در سراسر دانشگاه در حال گسترش است و کاربرد موک در دانشگاهها رویکردی است که توجه زیادی را به خود جلب میکند. موکها می توانند برای ارائه یک برنامه های تحصیلی معادل دوره های معتبر یا به صورت ترکیبی در دانشگاه استفاده شوند ترکیب موکها و ارائه خدمات فرصتهای فراوانی را برای یادگیرندگان فراهم میکنند تا با گروههای بزرگتر مشارکت داشته باشند و در تجربه یادگیری دیجیتالی درگیر شوند؛ بنابراین میتوان از موک برای ارائه دوره ها و آموزش اثربخش بدون محدودیت زمان و مکان استفاده کرد. آموزش از راه دور به عنوان رویکردی نوآورانه در آموزش و پرورش امکان یادگیری در همه مکانها و زمانها و نیز امر مقدس ز گهواره تا گور دانش بجوی را فراهم کرده است. یافته ها نشان میدهد که عوامل متعددی مانند تناسب برنامه های آموزشی و درسی، امکانات و تجهیزات آموزشی و پژوهشی، منابع مالی، اهداف، فرآیند تدریس - یادگیری، کیفیت تدریس، رضایت دانشجویان، پژوهش و آثار علمی تولید شده میتوانند بر کار آیی آموزش از راه دور تأثیر داشته باشد. رویکردهای انعطاف پذیر برای حمایت از یادگیری دانشجویان در سراسر دانشگاه در حال گسترش است و کاربرد موک در دانشگاهها رویکردی است که توجه زیادی را به خود جلب میکند. موکها می توانند برای ارائه یک برنامه های تحصیلی معادل دوره های معتبر یا به صورت ترکیبی در دانشگاه استفاده شوند. ترکیب موکها و ارائه خدمات فرصتهای فراوانی را برای

یادگیرندگان فراهم میکنند تا با گروه های بزرگتر مشارکت داشته باشند و در تجربه یادگیری دیجیتالی درگیر شوند؛ بنابراین میتوان از موک برای ارائه دوره ها و آموزش اثربخش بدون محدودیت زمان و مکان استفاده کرد.

پیشنهادهای پژوهشی

با توجه به جدید بودن الگوی آموزشی ارائه شده و کاربرد محیط موک در آموزش دانشجویان پیام نور پیشنهادهای پژوهشی به این شرح ارائه میشوند- : اجرای این الگو برای نمونه های بیشتر دانشجویان دانشگاه پیام نور - اجرای الگو برای مقاطع مختلف تحصیلی - اجرای الگو برای دروس متفاوت دانشجویان دانشگاه پیام نور - شناسایی عوامل مؤثر در کیفیت طراحی آموزشی دوره های موک - ارائه الگوهای طراحی آموزشی مبتنی بر فناوری موک برای دانشجویان با نیازهای آموزشی ویژه امکان سنجی پیاده سازی دوره های موک در نظام آموزشی - ارائه الگویی برای استفاده از موک به روش یادگیری تلفیقی - ارائه الگوی دوره های موک تکلیف محور و انطباقی - ارائه الگویی برای سنجش یادگیرندگان در دوره های موک- شناسایی راهبردهای مؤثر بر مدیریت اثربخش در دوره های موک - ارائه الگویی برای افزایش انگیزش و مشارکت فراگیران در محیط موک.

مراجع

- [۱]. تاری، فرزانه؛ شمس، غ مرزا و رضایزاده، مرتضی. (۱۳۹۶). شناسایی و مدلسازی مهمترین چالشهای بکارگیری آموزش الکترونیکی با رویکرد ساختاری تغییری (ISM) در شرکت ملی گاز ایران. فصلنامه آموزش و توسعه منابع انسانی، سال ۴، شماره ۱۴، صص ۱-۲۷.
- [۲]. Mothibi, G. (۲۰۱۵). A Meta-Analysis of the Relationship between E-Learning and Students Academic Achievement in Higher Education. *Journal of Education and Practice*, 7(۹), ۶-۹.
- [۳]. Uppal, M. A., Gulliver, S. R. & Ali, S. (۲۰۱۵). Factors Determining E-Learning Service Quality. *Advances in Computers and Technology for Education Conference*, Dubai.
- [۴]. Smith, D. A. (۲۰۱۱). *The Role of Employer Brand in Retail Labor Process Control*. Ph.D. Dissertation. Minnesota University.
- [۵]. Ali Mosa, Mahrin, M.N., Ibrahim, R. (۲۰۱۶). Technological Aspects of E-Learning Readiness in Higher Education: A Review of the Literature. *Computer and Information Science*, 9(۱), ۱۰۰-۱۲۱.
- [۶]. Swan, K. (۲۰۰۳). Learning Effectiveness: What the Research Tells us. In J. Bourne & J. C. Moore (Eds) *Elements of Quality Online Education, Practice and Direction*. Needham, MA: Sloan Center for Online Education.
- [۷] Raja Rao S. The social basis of distance education: Strategies for inclusive growth. *Asian Soc Distance Educ*. ۲۰۰۸; 6(۲): ۵۸-۶۵.
- [۸]. Karnouskos S, Holmlund M. Impact of Massive Open Online Courses (MOOCs) on Employee Competencies and Innovation. *School of management*. ۲۰۱۴;
- [۹]. Mc Auley A, Stewart B, Siemens G, Cormier D. The MOOC model for digital practice. ۲۰۱۰; ۱-۶۳ Retrieved from <http://www.elearnspace.org/Articles/MOOC-Final.pdf>.
- [۱۰]. Shrivastava A, Guiney P. The arrival of MOOCs Massive Open Online Courses. *Nezealand: Wellington*; ۲۰۱۴. ۱-۴۲
- [۱۱]. Waln L, Tara L. Massive Open Online Courses and Mission: A Qualitative Study Regarding Matching MOOC Opportunity. *University of Nebraska – Lincoln*. ۲۰۱۴.
- [۱۲]. Khan, Badrul (۲۰۰۹), "managing e-learning strategies: design. deliverly. implementation and valuation". published in the United State of America by information science publishing.
- [۱۳]. زارع، حسین و نهروانیان، پروانه (۱۳۹۶). اثر آموزش تفکر انتقادی بر سبک های حل مسئله و یادگیری خود راهبر. فصلنامه تازه های علوم شناختی، ۷۰-۸۵.

- [۱۴]. عبادی، رحیم. (۱۳۸۳). یادگیری الکترونیکی و آموزش و پرورش. تهران: آفتاب مهر.
- [۱۵]. Parry, M. A. (۲۰۱۳). "Star MOOC Professor Defects-at Least For Now". *Chronicle of Higher Education* Subscribe Today, ۶۰(۱), ۱۰-۱۴.
- [۱۶]. درتاج، فریبا، رجبیان ده زیره، مریم (۱۳۹۷)، تأثیر آموزش از راه دور مبتنی بر موبک بر درگیری تحصیلی و مؤلفه‌های آن در دانشجویان دانشگاه پیام نور، دوفصلنامه راهبردهای شناختی در یادگیری، سال ششم - شماره دهم - بهار و تابستان ۹۷.
- [۱۷]. زارعی زوارکی، اسماعیل، ۱۳۸۴، یادگیری الکترونیکی در قرن ۲۱، تهران: انتشارات علوم و فنون.
- [۱۸]. Willms, J. D. (۲۰۰۳). *Student engagement at school: A sense of belonging and participation: Results from PISA ۲۰۰۰*. Paris: Organization for Economic Co-operation and Development (OECD).
- [۱۹]. Rodrigues, O. (۲۰۱۴). "MobiMOOC ۲۰۱۲: A New Tree Structure for the Delivery of Connectivist MOOCs", *Turkish Online Journal of Distance education*, ۱۵(۱), ۴۱-۴۹.
- [۲۰]. جعفری، اسماعیل، فتحی واجارگاه، کورش، عارفی، محبوبه، رضایی زاده، مرتضی، (۱۳۹۸)، تدوین الگویی برای برنامه درسی مبتنی بر موبک در آموزش عالی با استفاده از نظریه داده بنیاد، نشریه علمی-پژوهشی فناوری آموزش، تابستان ۱۳۹۸، جلد ۱۳، شماره ۴، صص ۷۴۵-۷۵۸.
- [۲۱]. رجبیان ده زیره، مریم و صفوری صادق زاده، ۱۳۹۶، نقش موبک در آموزش و یادگیری، پنجمین کنگره علمی پژوهشی سراسری توسعه و ترویج علوم تربیتی و روانشناسی، جامعه شناسی و علوم فرهنگی اجتماعی ایران، تهران، انجمن علمی توسعه و ترویج علوم و فنون بنیادین.